

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/374919893>

Fideizmin tərifi, mahiyyəti, növləri və nümayəndələri

Method · October 2023

DOI: 10.13140/RG.2.2.16848.89606

CITATION

1

READS

82

1 author:

Aladdin Malikov

Azerbaijan National Academy of Sciences

203 PUBLICATIONS 53 CITATIONS

SEE PROFILE

ELM və HƏYAT

Azərbaycan
Milli Elmlər
Akademiyası

Elmi-populyar jurnal

ISSN: 2710-0944 № 3 (481), 2023

Jurnal 1961-ci ildən nəşr olunur

Ələddin MƏLİKOV

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Fideizmin tərif, mahiyyəti, növləri və nümayəndələri

Fideizm və rəsonalizm günümüzün aktual və mühüm mövzularındandır. Fideizm və rəsonalizm terminoloji mənada istifadə edilədikdə dini etiqadla ağılın bir-birilə münasibəti başa düşülür. Yəni dini etiqadla əqli düşüncənin uyğun olub-olmaması nəzərdə tutulur. Fikrimizi daha aydın izah etsək, bu mövzu aşağıdakı suallara cavab axtarır: Dinin etiqad əsasları ağılla uyğundurmu? Biz dinin etiqad əsaslarını ağılla isbat edə bilərikmi? Əgər dinin əqidə əsasları ağılla isbat edilə bilinmirsə, onu qəbul etməklərimiz?

Filosofların bu mövzuda bildirdikləri fikirləri ümumilikdə nəzərdən keçirsək, onları iki qrupa ayırmaq olar:

1. Birinci görüş görə iman ağılla uyğundur. Məsələn, Tanrının varlığına iman ağılla uyğundur. Bu görüşü qəbul edən nəzəriyyə rəsonalizm adlanır.

2. İkinci görüş bundan ibarətdir ki, ağılla iman bir-birinin ziddidir. Bu nəzəriyyə fideizm adlanır.

Bu iki nəzəriyyənin hər biri də qatı və mötədil olaraq iki yerə ayrılır. Beləliklə, ağıl və iman nəzəriyyələrində dörd nəzəriyyə olmuş olur: 1.Qatı fideizm; 2.Mötədil fideizm; 3.Qatı rəsonalizm; 4.Mötədil rəsonalizm. Məqsədimiz burada yalnız fideizm nəzəriyyəsinə araşdırmaq və onun haqqında dəyərləndirmə etməkdir.

Mövzu dini epistemologiya ilə əlaqəli olduğu üçün ilk olaraq dini epistemologiya haqqında, daha sonra fideizmin tərif, mahiyyəti, növləri və nümayəndələri haqqında məlumat veriləcək və bu mövzuda fikirlər irəli sürmüş filosofların görüşləri qeyd edilərək dəyərləndiriləcəkdir.

Epistemeologiya və dini epistemologiya

Epistemologiya fəlsəfənin əsas qollarından biri olub biliyin mahiyyətini və sərhədlərini, mənbələrini və inkişafını araşdırır, onun etibarlılığını ölçən

bir elmdir. Epistemologiyaya müxtəlif təriflər verilmişdir. Onlardan bəzilərini qeyd edirik:

1. Epistemologiya idrakın mahiyyətini, sərhədlərini, onun nəzəriyyə və mənbələrini və idrakın ümumi iddialarının etibarlılığını araşdırır. (Paul Edvards)

2. Epistemologiya fəlsəfənin qollarından biri olub idrak nəzəriyyəsinə araşdırır. İdrakın mahiyyəti, mənbəyi və sahəsi, idrakla bağlı iddiaların etibarlılığı epistemologiyanın əsas məsələlərindəndir. (Antoni Flyu)

3. Epistemologiya fəlsəfənin qollarından biri olub idrakın mahiyyəti, mənbələri və əhatə dairəsi ilə məşğul olur. (Peter Klein)

4. Epistemologiya hər zaman idrakın mahiyyəti, əhatə dairəsi, mənbələri və etibarlılığı kimi məsələlərlə məşğul olmuşdur. (Corc Pəpas)

Corc Pəpasın ifadəsi ilə desək, epistemologiya aşağıdakı suallara cavab axtarır:

Bilik nədir və biliyin düzgün tərif necə olmalıdır? Bizim biliyimizin sərhədləri nədir və bilik əldə etmək hansı sahələrdə mümkündür? Bilik haradan qaynaqlanır və onun mənbələri nədir? Həqiqi və əsl bilik mövcuddurmu? Məqbul inanc nədir və nə zaman bir inanc məqbul sayılır?

Epistemologiyayı digər elmlərə nisbətən birinci dərəcəli elm olaraq adlandırmaq olar. Necə ki, fəlsəfə elmi digər elmlərə nisbətən, məntiq elmi də

fəlsəfəyə nisbətən birinci dərəcəli elmdir. Çünki, təcrübə elmlər “səbəbiyyət qanunu”na əsaslanır və səbəbiyyət qanunu da fəlsəfənin müzakirə obyektidir. Məntiq elmi də doğru-düzgün təfəkkür qaydaları ilə maraqlanır və fəlsəfə ilə məşğul olmaq üçün ilk öncə düzgün təfəkkür qaydası mənimsənilməlidir. Epistemologiya isə yuxarıda qeyd edildiyi kimi idrakin mahiyyətini, sərhədlərini, mənbələrini araşdırır. Beləliklə, epistemologiya da məntiq elminə nisbətən birinci dərəcəli elm olmuş olur.

Epistemologiya ümumi və xüsusi olmaqla iki yerə ayrılır. Yuxarıdakı təriflərdən məlum olduğu kimi epistemologiyanın sahəsi idarkla bağlıdır. İdrakı iki cür ələ almaq olar, ya xüsusi olaraq hər hansı bir sahədə idrak, ya da ümumi olaraq yalnız idrakin özü. Əgər epistemologiya yalnız idrakin mahiyyətini, onun sərhəddini araşdırırsa, bu zaman ümumi epistemologiya olacaq (yuxarıda qeyd edilən təriflər də ümumi epistemologiyaya aiddir.). Hər hansı bir elm sahəsinə aid idrakı araşdıran epistemologiya isə xüsusi epistemologiyadır. Yəni ümumi epistemologiya təcrübədən əvvəl olub bir-başa biliyin mahiyyətini, mənbəyini araşdırır. Burada xarici aləmdə formalaşan və inkişaf edən elmlər yox, zehndə olan idrak araşdırılır. Xüsusi epistemologiya isə təcrübədən sonra olub müxtəlif sahələrə aid bilikləri təhqiq edir. Bu cəhətdən xüsusi epistemologiyanın ictimai, əxlaqi, dini və s. kimi növləri vardır.

Epistemologiya əsaslandırma, isbat, təhqiq və s. kimi xüsusiyyətlərə malik olduğundan dini epistemologiya da dini inancları əsaslandırma, isbat, təhqiq və s. baxımından araşdırır. Məsələn, Tanrı varmı? Tanrının varlığını qəbul etmək nə dərəcədə əsaslıdır? və s. kimi suallar dini epistemologiyada araşdırılır.

Fideizmin mahiyyəti və növləri

Fideizm sözü latınca Fides (etibar, inanc, iman) sözündən əmələ gələn fransızca Fideisme sözünün ekvivalenti kimi dilimizə keçmişdir. İman kimi də tanınan fideizm, inancın təbiətini ağıldan təcrid olunmuş şəkildə təqdim edən bir anlayış olaraq ortaya çıxır. Fideizm müxtəlif aspektlərdən yanaşmaq mümkündür, lakin ən ümumi mənada dini həqiqətlərin ağıldan çox iman üzərində qurulduğu görüş kimi qəbul edilir.

Fideizmə görə din və dini inanclar elm və fəlsəfə kimi digər sahələrdən müstəqil və ayrı şəkildə varlığını davam etdirir. Belə ki, dindarlar və

möminlərin öz dini inanclarının qəbulunda digər sahələrə ehtiyacları olmur və dini inancların izahını dindən kənarında axtarmırlar, əksinə dini təlimlərin əsasını və onların məqbuluğunun meyarını daxili iman və etiqad hesab edirlər. Yəni fideizm dini inancları hər növ tənqiddən qorunmuş bilirlər. Fideizm iki yerə ayrılır: qatı fideizm və mötədil fideizm. Qatı fideizm imanı təkə ağıldan müqəddəm və üstün hesab etmir, əksinə təkid edir ki, ağıl və iman arasında heç bir nisbət və əlaqə yoxdur. Mötədil fideizm isə ağıl və iman arasında ziddiyyətin olmadığını, əksinə imanın sahəsinin ağılın sahəsindən daha geniş və ağılın imanın sahəsinə yol tapmaqda aciz olduğunu qəbul edir. Mötədil fideizmə görə əgər ağıl iman sahəsinə daxil ola bilsə, bu zaman imanın rasionallığı təsdiqini tapacaq.

Elmin fəaliyyət sahəsinə məhdudlaşdıran fideistlər elmi bilginin həqiqəti bütöv bir şəkildə aşkar edə bilməyəcəyi fikrini irəli sürürlər. Dini inanca yol tapmaq üçün obyektiv həqiqətin varlığını inkar edirlər. Biliyin həddləri haqqında fideist təlimlərin bir məqsədi də elmi öz geniş fəlsəfi və metodoloji əhəmiyyətindən məhrum etməkdir. Fideistlər iddia edirlər ki, yalnız din Kainatın necə və hansı məqsədlə mövcud olduğunu dəqiq izah edə və insan həyatına mənə və məqsəd verə bilər, elm isə bu məqsədə çatmaq üçün yalnız bəzi vasitələr təqdim edir.

Fideizm nəzəriyyəsi iki müxtəlif formada şərh edilmişdir. Bunlardan birincisi dini hökmlərin rasionallıq qanunlarına zidd olduğunu, digəri isə, əqlin dini hökmlərə zidd olmadığını, lakin əqlin dini hökmlərə biganə yanaşdığını iddia edir. Bu görüşlərin birincisi “qatı fideizm”, ikincisi isə “mötədil fideizm” adlanır. Fideizm dedikdə əsasən qatı fideizm nəzərdə tutulur. Bu səbəbdən burada qatı fideizmin nümayəndələrini qısa olaraq təqdim edirik:

Qatı fideizm və nümayəndələri

Qatı fideizm ağıl iman məsələlərindən kənar qoyur və dini həqiqətləri ağılabatanlıqdan ayırır. Bu nəzəriyyəyə əsasən, ağılla iman bir-birindən müstəqildirlər. Buna görə də iman məsələlərini tənqid edərək dəyərləndirmək, yəni imanı ağıla tabe tutmaq olmaz. Çünki dini həqiqətlərin rasionallıq əsaslarına söykəndiyini iddia etmək ağıl Tanrıdan üstün tutmaq və onu bütəldirmək deməkdir ki, bu da dindar insanın

imani üçün çox təhlükəli vəziyyət yaradır. Halbuki, iman müəyyən müddələrin əqli təsdiqindən çox-çox kənarda təvəkkül və təslimiyyət məsələsidir. Buna görə də iman obyektini Tanrı haqqında bəzi müddəalar deyil, Tanrının özüdür. İmanı xarici meyarlarla test etməyə çalışmaq iman aradan aparmağa çalışmaqdır. Qısaca, qatı fideizmə görə, iman ilə ağıl arasında mütləq uyğunsuzluq vardır.

Tertulianın fideist görüşü

Tertulian haqqında çox məlumat yoxdur. Bu səbəbdən doğum və ölüm tarixləri dəqiq deyil. 155-222-ci illər arasında yaşamış ola biləcəyinə dair məlumatlar var. Jeromun sözlərinə görə, Tertullian Şimali Afrikanın Karfagen əyalətində anadan olub. O, əsərlərini imperator Septimus Sever (193-211) və Antonius Karakalla (211-217) dövründə yazıb. Tarixdən fəlsəfəyə, latıncadan yunancaya, ritorikadan hüquqa qədər bir çox sahələrlə maraqlanıb. Valideynləri bütərəst olan Tertullianın təxminən 193-195-ci illərdə xristian olduğu bildirilir. Jeromun "De viris illustribus" əsərində xəbər verdiyi kimi, onun rahibliyə təyin edildiyi qeyd edilir. Lakin ümumi rəyə görə, onun rahib təbəqəsindən olmadığı fikri üstünlük təşkil edir. Onun 207-ci illərində montanist olduğu, daha sonra bu qrup arasında, daha sonra Tertulliançılar adlandırılacaq bir qrupun rəhbəri olduğu məlumdur. Onun ölümünün yuxarıda deyildiyi kimi eramızın 220-ci ildən sonra olduğu təxmin edilir.

Tertulian Qərb Xristian teologiyası təliminin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Belə ki, onun Qərb Xristian teologiyasına qatqılarından ən əhəmiyyətli təslis inancıdır. O təslisdən ata, oğul və müqəddəs ruhu qəsd edən, Latınca "Perosna" qavramını teolojik mənada istifadə edən, təslis inancını "bir mahiyyətdə üç şəxsiyyət" şəklində açıqlayan ilk şəxs olmuşdur. Həmçinin, Tertulian bibliyanın təfsir dilinin yunancadan latıncaya keçməsində də əhəmiyyətli rol mailk olmuşdur.

Tertulian Xristianlığın əsasını təşkil edən doktrinaların Yunan fəlsəfəsi standartları ilə qiymətləndirildikdə mənasız elan ediləcəyini qəbul edərək ona nisbət verilən "Absurd olduğu üçün inanıram" sözünü deməsilə qatı fideist yanaşmasını ortaya qoymuşdur.

Tertuliana görə ağıl aspektindən baxdıqda yeganə oğlunun ölümü və dirilməsi vasitəsilə insanlığı qurtaran, əzəli, xeyirxah, hər şeyə qadir bir Tanrının kainatı yaratması inancı qəribə bir inandır. Ona gö-

rə, belə bir inanc, şübhəsiz ki, ağıl baxımından cəfəngiyyət kimi dəyərləndirilir. Tertulian aşağıdakı ifadələrlə paradoks, irrasional iman anlayışını ortaya qoyur:

Tanrının oğlunun çarmıxa çəkilməsindən utanmıram. Çünki bu, həqiqətən utanvericidir. Tanrının oğlunun ölümünə inanılmalıdır. Çünki, absurddur. Onun dəfn edildiyi və yenidən dirildiyi qətidir. Çünki, bu mümkünsüzdür. Bütün bunlar əgər o ölə biləcək bir bədəne sahib olub dəfn edilmiş və təkrar dirilibsə, yalnız doğru ola bilər.

Tertulian bunları deməklə Xristianlığı fəlsəfədən gələn etirazlara qarşı qorumaq istəyirdi. Tertulianın etdiyi şey təkcə xristianlığın inanclarını absurd hesab edənlərə meydan oxumaq deyildi. O, Xristianlığı fəlsəfə ilə uzlaşdıraraq əqləbatan etməyə çalışanların yanlış yolda olduqlarını göstərməyə çalışırdı. O, "Afinanın Qüdsə nə əlaqəsi var?" Yaxud "Akademianın Kilsə ilə nə ortaqlığı var?" ifadələri ilə stoik, platonçu və ya dialektik xristianlığı açıq şəkildə rədd edir, ağıl və imanı uzlaşdırmaq cəhdlərinə qəti şəkildə qarşı çıxırdı.

Okkamlı Vilyamın fideist görüşləri

Okkamlı Vilyam 1285-1345-ci illərdə yaşamış ingilis ilahiyyatçısı, skolastik filosof, nominatizmin aparıcı nümayəndəsi olmuşdur. Həmçinin, o Oksford Universitetində professor idi. Dindən çıxmaqla günahlandırılan Okkamlı Vilyam həbsdə olarkən Bavariyaya qaçmışdır. Okkamlı Vilyam Katolik Kilsəsinə və papalığın dünya hökmranlığı iddialarına qarşı mübarizə aparan dünyəvi feodalların ideoloqu olmuşdur.

Okkamlı Vilyam Aristotelin bəhs etdiyi təbii ağıla dəyər versə də, ağılla iman arasında həll edilməsi qeyri-mümkün olan ziddiyyətin olduğu fikrini müdafiə etmişdir. Ona görə, təslis, enkarnasiya və s. kimi inanclar təkcə ağılın hüdudlarından kənar deyil, ağıla ziddir. O, bu fikrini aşağıdakı ifadələrlə izah edir:

Tertulian

Okkamli Vilyam

Tanrı Atadır
İsa Tanrıdır (Təslis
inancına görə)

Belə isə İsa Atadır
Təslis inancına görə
İsa Ata deyil

Nəticə olaraq İsa həm
Tanrı, həm də Ata deyil-
dir.

Okkamli yuxarıdakı
ziddiyyəti ortaya qoymaq-
la ilahiyyatın məntiqi ol-
madığını və heç vaxt fəl-
səfə ilə qarışdırılmaması
lazım olduğunu vurğula-
yır. Çünki misaldakı mü-
qayisə doğru nəticəyə
və ya imanı möhkəm tə-
məllər üzərində quracaq

rasional nəticəyə gətirib çıxarmır, əksinə, ziddiyyə-
tin mövcudluğunu üzə çıxarmağa xidmət edir.

Okkamli Vilyam Aqvinas və Anselmin əksinə
olaraq təbii ilahiyyata meyli etməmişdir. Aqlın Tan-
rının varlığını sübut etməyə qadir olmadığını iddia
edərək ontoloji və kosmoloji isbatları tənqid etmiş-
dir. Belə ki, Okkamli Vilyama görə Tomas Aqvina-
sın mükəmməlik anlayışından yola çıxaraq Tanrını
isbat etməsi məqbul deyildir. Ona görə, Aqvinasın
nəzərədə tutduğu hər şeyə qüdrəti çatan, hər şeyi bi-
lən, bütün kamillikləri özündə cəm edən bir Tanrı-
nın varlığını qəbul etmək iman məsələsidir və onu
məhdud olan ağılla isbat etmək mümkün deyildir.
Çünki, Okkamliya görə bu sonsuz təsəlsül (bağlan-
ma) və qapalı dairə problemini orataya çıxarır.

Martin Lüterin görüşü

Martin Lüter (1483-1546) dini hərəkatın ən gör-
kəmli islahatçılarından olmuşdur. O, ədəbiyyat və
humanitar elmləri ilə məşğul olmuş, daha sonra hü-
quq sahəsində təhsil almışdır. İlahiyyat sahəsinə yö-
nələn Lüter 1507-ci ildə keşiş olmuş, 1509-cu ildə
isə ilahiyyat üzrə doktor dərəcəsinə yüksəlmişdir.
Lüterin şöhrəti 1517-ci ildə indulgensiyaların satışı-
na etiraz etdiyi və kilsənin ümumi doktrinalarını tən-
qid edən 95 tezisini irəli sürən zaman artdı. Lüter
hərəkatı bir neçə başqa islahatçının köməyi ilə xris-
tian dünyasında böyük dini islahat hərəkatına çevril-
di və o Protestant Kilsəsi adlı müstəqil kilsə forma-
laşdırdı.

Martin Lüterə görə iki növ iman vardır: Birincisi,
Tanrı haqqında iman. Bu iman əslində bir növ bilik-
dir. Belə bir iman təqlidi də ola bilər. Məsələn,
“Tanrı var”, “Mən Məsihin doğulduğuna, öldüyünə
və yenidən dirilməsinə inanıram”. Bu növ imanda
həqiqi imanın nə olduğu və onun gücü bilinmir.
İkinci növ iman isə, Tanrıya güvənmək mənasında-
dır. Yəni bu növ imanda mömin “Tanrı vardır” de-
dikdə ona olan etimadı və güvənini ifadə etmiş olur.
Belə ki, mömin Tanrı barəsində deyilənlərə onunla
onun haqqında deyildiyi kimi rəftar edəcəyini qəti-
liklə inanır.

M.Lüterə görə imanla əlaqəli olan bütün inanc
əsasların ağıl tərəfindən qavranılması mümkün de-
yil. Ona görə, iman məsələsi Tanrı tərəfindən veri-
lən bir lütfdür ki, bu lütf vasitəsilə iman gətirən şəxs
dini həqiqətləri dərk edir. Bu baxımdan, iman inanc
əsaslarının rasional təsdiqini deyil, Tanrının vədləri-
nə və bağışlayan olmasına Şəkk etmədən güvənmə-
yi ehtiva edir. Lüter imanla xilas olmaq doktrinasını
irəli sürərək qeyd edir ki, Tanrının ədaləti lütf şək-
lində təzahür edirsə, yəni kimin iman edib-ətməyə-
cəyinə O qərar verirsə, şübhəsiz ki, imanda ağıl və
iradənin rolundan danışmaq mümkün deyil. Beləlik-
lə, iman, müəyyən inanc müddəalarının aqlın qiymət-
ləndirilməsinə tabe edilərək doğruluğunun təs-
diqi kimi deyil, Tanrı ilə şəxsi münasibət və ya Tan-
rıya qarşı duyulan sevgi və etibar kimi müəyyən edi-
ləcəkdir. Buradan da yola çıxaraq Lüterə görə iman
olmadan günahkar aqlın ilahiyyat məsələlərini anla-
ması və izah etməsi qeyri-mümkündür.

Martin Lüterin iman məsələsində ağıl məqbul
saymamasının əsas səbəbi onun ağıl ilə nəzəriyyəni
eyni səviyyədə dəyərləndirməsidir. Belə ki, ona gö-
rə əqli fəaliyyət nəticəsində əldə edilən nəticə nəzə-
riyyədən o tərəfə keçə bilməz. Buna görə ağıl yəqin-
liyin yekun meyarı ola bilməz və biliyin əldə edilmə-
si prosesində yanılma və dəyişiklik (dinamiklik)
mümkün olduğundan aqlın gəldiyi nəticələr həmişə
şübhə altında qalacaqdır. Lakin iman öz mahiyyətinə
görə şərti ola bilməz. O, şübhə və tərəddüdləri ehti-
va edə bilməz. İman, Tanrının rəhmət və lütfünə
qeyd-şərtsiz etimadı və təslim olmağı tələb edir.

Fideizmdə

Soren Kiyerkeqor görüşü

Soren Kiyerkeqor (1813-1855) Danimarkalı fi-
losof və ilahiyyatçıdır. Kiyerkeqor Danimarkanın
Kopenhagen şəhərində qatı dindar lüteran ailəsinə

də anadan olmuşdur. Kiyerkeqor dindar atasının təsiri altında dini təhsil alaraq qatı dini mühitdə böyümüşdür.

İlk öncə qeyd etmək lazımdır ki, Kiyerkeqor ekzistensialist bir filosofdur. Ekzistensializmdə hadisələrə tərif verilmir; əksinə vəsf edilir. Bu baxımdan Kiyerkeqor imanın tərifini verməmiş onun mahiyyəti haqqında bəhs etmişdir.

Kiyerkeqora görə iki növ iman mövcuddur: Sokratik iman və həqiqi iman. Sokratik iman müşahidə və dəlil yolu ilə əldə edilən imandır. Yəni bu növ imanda iman gətirən şəxs xarici aləmdəki hadisələrdən yola çıxıb Tanrının varlığını əsaslandıraraq iman gətirir. Ona görə insanların əksəriyyəti sokratik imana sahibdir. Lakin o həqiqi və ülvî imanı məqbul hesab edir. Həqiqi iman fəlsəfi, elmi və tarixi dəlilə ehtiyacı olmayan bir imandır. Belə bir iman nəzəri araşdırmalarla formalaşmır və heç bir fəlsəfi nizama söykənmir; əksinə yalnız mütləq olana, yəni Tanrıya əsaslanır. Kiyerkeqor həqiqi imanı tarixi Tanrıya olan iman hesab edir. Onun qeyd etdiyi Tanrı insani xüsusiyyətlər nisbət verilmiş Tanrıdır. Buna görə də, o imanı mücəssəmə ilə iç-içə hesab edir və mücəssəməni xristian imanının özəyi hesab edir. Ona görə, Tanrıya cismani xüsusiyyətləri nisbət verməkliyin əqli cəhətdən isbatı qeyri-mümkündür. Bu baxımdan həll olunmayan və paradoksal olan belə bir inancı ağılla anlamağa çalışmaq onun inkarına gətirib çıxarır. Çünki, sonsuzun sonlu, əbədinin müvəqqəti olmasını eyni zamanda necə qəbul etmək olar? Bu baxımdan iman ağıl baxımından əsassızdır. Çünki, Tanrının insan formasında olması, doğulması, ölümü və s. kimi inanclar absurddur.

Onu qeyd etmək lazımdır ki, Kiyerkeqora görə həqiqət obyektiv ola bilməz. O həqiqətin subyektiv olduğunu iddia edərək qeyd edir ki, rasionallıq və obyektiv araşdırmaların bizi həqiqətə aparması mümkün deyil. Rasionallıq və obyektiv araşdırmalar nəticəsində əldə edilən mülahizələr, ehtimal olunan vəziyyəti ifadə etdiyi üçün yanlışlıq riskini də gətirir. Həqiqət, həqiqətdə əminlik vacibdir, yəni səhv ehtimalı olmamalıdır. Buna görə də həqiqəti ehtimallarla əsaslandırmaq olmaz. Bundan əlavə obyektiv araşdırma sayəsində problem həll olunanda başqa bir problem yaranır, o problem həll olunanda isə digər bir problem yaranır ki, insan ömrünün sonuna kimi problemlərdən qurtula bilmir və qəti qərar qəbul

edə bilmir. Bunun səbəbi subyektiv olaraq həll edilməli olan bir məsələnin obyektiv həll edilməyə çalışılmasıdır. Kiyerkeqor qeyd etdiyi subyektivliyin iman olduğunu vurğulayaraq həqiqətə yalnız imanla çatmağın mümkün olduğunu deyir.

Kiyerkeqor ağıl-iman münasibətlərindəki fideist yanaşmasını Hz. İbrahimi (ə) nümunə gətirərək izah edir. Bu nümunədə Hz. İbrahim (ə) oğlu Hz. İshaqı (ə) qurban verməsinin rasionallıq və ümumbəşəri etik prinsiplər baxımından problem yaratdığı görünür. “Qorxu və titrəmə” əsərində geniş bəhs edilən “iman nədir?” sualı onun ekzistensial fəlsəfəsi ilə bağlı yeni mənalara qazanır. Hz. İbrahim (ə) yaşlı olsa da, uşaq sahibi ola bilmirdi. İlahi qüdrətlə onun sonradan İshaq adlı oğlu olur. Oğlu böyüyəndə Tanrı Hz. İbrahimdən (ə) oğlunu qurban verməsini istəyir. Hz. İbrahim də (ə) bu əmrə tabe olur.

Kiyerkeqora görə bu məsələdə bir neçə sual önə çıxır: Hz. İbrahimdən (ə) nəyə görə belə bir fədaçılıq istənilmişdir? Hz. İbrahim (ə) oğlunu qurban etməsi rasionallıq olaraq necə mənə qazana bilər? Hz. İbrahim (ə) ümumi əxlaq prinsiplərindən necə imtina edə bilmişdi? Kiyerkeqora görə bu suallara verilən cavablar imanın nə olduğunu açıqlayır. Kiyerkeqor bu sualların ağılla düşündüyümüz zaman bizi çıxılmaz bir vəziyyətə qoyduğunu qeyd edərək, onun yalnız imanla anlaşılmasının mümkün olduğunu vurğulayır.

Kiyerkeqorun Hz. İbrahim (ə) üzərindən nümunə çəkməsinin əsas səbəbi imanın rasionallıq olmadığını göstərmək istəməsidir. Çünki, rasionallıq və əxlaqi olaraq insan öldürmək qəbul edilməzdir. Kiyerkeqor da burada Hz. İbrahim (ə) oğlunu qurban edərkən heç bir rasionallığa əsaslanmadan etdiyini vurğulayır. Ona görə Hz. İbrahim (ə) bu davranışını yalnız “absurd” olaraq dəyərləndirmək olar ki, bu da imanın özüdür. Bununla da Kiyerkeqor Tertulianın “absurd olduğu üçün inanırım” sözünü müdafiə edir. ●

Soren Kiyerkeqor